თაზაგ ზოგოლაძე

კორნელი კეკელიძის სახელობის
საქართველოს ხელნაწერთა
ეროვნული ცენტრი,
საქართველო
tazogogoladze@yahoo.com

ჩითახევის ეკლესიის („მწვანე მონასტერი“) უცნობი ხატის 1684 წლის ასომთავრული წარწერა ლევან ბატონიშვილისა და მისი მეუღლის, თინათინის მოხსენიებით

წინამდებარე მოხსენება შეეხება შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში დავანებულ ხატს, რომელიც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ბრეთის მაცხოვრის ხატის სახელით არის ცნობილი. ხატს ახლავს 1684 წლის ასომთავრული წარწერა ლევან ბატონიშვილისა და მისი მეუღლის, თინათინის მოხსენიებით, რომლის ტექსტი არაერთხელ გამოიცა (მარი ბროსე, თედო ჟორდანიას). ჩვენამდე წინამდებარე ხატი ბრეთის მაცხოვრის ხატის სახელით იყო ცნობილი ქართული სამეცნიერო ლიტერატურაში.

როგორც ცნობილია, XVI საუკუნის ბოლოს ბორჯომის ხეობის ფეოდალები ავალიშვილები ოსმალთა მოძალებისა და შემოსევების გამო ტოვებენ თავიანთ სამფლობელოს და მეზობელ რეგიონში – შიდა ქართლში, კერძოდ, კი ბრეთსა და სალოლაშენის მიდამოებში მკვიდრდებიან. გარდა ამისა, ქართველი მემკვიდრეები ქართლში ე. წ. ორიანობის დროს ანუ გიორგი XI-სა და ერეკლე I ნაზარალიხანის დაპირისპირების დროს ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ლევან ბატონიშვილის ოჯახი - თინათინ ავალიშვილი და მათი შვილები ბორჯომის ხეობაში, კერძოდ, სადგერში აფარებდნენ თავს. საკვებით ლოგიკურია ვიფიქროთ, რომ ამ მხარის ფეოდალები საკუთარი ფეოდალური სენიორიის დატოვებასთან ერთად იმ ძველ სიწმინდეებსაც თან წაიღებდნენ და სწორედ ამის გამო მოხვდა შიდა ქართლში ბორჯომის

1 წინამდებარე ნაშრომი მოხსენების სახით წაკითხული ქნაწმიდა გრიგოლ ფერაძის დაბადების 120 წლისათვისადმი მიღწილ | საერთაშორისო კონფერენციაზე „საქართველო და ქრისტიანული ცივილიზაცია“ სახელწოდებით, „ჩითახევის ეკლესიის („მწვანე მონასტერი“) უცნობი ხატის 1684 წლის ასომთავრული წარწერა ლევან ბატონიშვილისა და მისი მეუღლის, თინათინის მოხსენიებით“.

ხეობის სიძველეები, ხოლო ბრეთიდან შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში და სწორედ ამის გამო წინამდებარე ხატი ბრეთის ხატად არის მიჩნეული.

აღნიშნულ ხატზე ჩატარებულმა წინასწარ ჩატარებულმა კვლევამ აჩვენა, რომ ხატი თავის დროზე გახლდათ ჩითახევის წმიდა გიორგის ეკლესიის საკუთრება. ეს გახლავთ უძვირფასესი ცნობა ჩითახევის ეკლესიის ისტორიისათვის, რადგან ჩვენ დღემდე პრაქტიკულად არანაირი ინფორმაცია არ გაგვჩნდა აღნიშნული მონასტრის შესახებ თუ არ ჩავთვლით ზეპირ გადმოცემებს. გარდა ამისა, ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლებისა და ქართული ისტორიული საბუთების ცნობების ურთიერთშეჯერების საფუძველზე დავადგინეთ ლევან ბატონიშვილის სამეფო სახლის დღემდე უცნობი დეტალები.

საკვანძო სიტყვები: ჩითახევი, მწვანე მონასტერი, ეპიგრაფიკა

ჩითახევის ეკლესია ბორჯომის ხეობაში, ქალაქ ბორჯომიდან 10 კმ-ის დაშორებით, მდებარეობს. ტაძარი თავისი არქიტექტურული მონაცემებისა და ეპიგრაფიკული მასალის საფუძველზე IX საუკუნის ქართული ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთ ბრწყინვალე ნიმუშს წარმოადგენს. ტაძრის სიძველეებიდან ჩვენამდე მხოლოდ და მხოლოდ ერთმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლმა - IX საუკუნის ანტიფიქსის ქვის წარწერამ მოაღწია, რომელზედაც გამოქანდაკებულია ასომთავრული წარწერა „წ(მიდა)დ გ(იორგ)ი“, რაც კიდევ ერთხელ დოკუმენტურად ადასტურებს ეკლესიის მფარველი წმინდანის სახელს. ეს არის და ეს. დღემდე ამით შემოიფარგლებოდა ჩვენი ცოდნა აღნიშნული ტაძრის სიძველეების შესახებ. თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ექვთიმე თაყაიშვილის (1863-1953) პირად არქივში დაცულ ცნობას ბორჯომში რომანოვების მმართველობის დროს ჩითახევის ეკლესიის წარწერების განადგურების შესახებ და ზეპირ გადმოცემებს (გოგოლაძე, 2014: 161-184; 185-192).

2018 წელს, ბორჯომის ხეობის წარწერების კორპუსზე მოშაობისას (გოგოლაძე, 2019), ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ფრანგი ქართველოლოგის - მარი ბროსეს (1802-1880) ერთ-ერთმა პუბლიკაციამ, რომელშიც მეცნიერს მოჰყავს ქარელის რაიონში მდებარე ბრეთის ერთ-ერთი მონასტრის სიძველეები და, მათ შორის, 1684 წლის ვერცხლის ხატის ასომთავრული წარწერა. ისტორიკოსს ნაშრომში წარმოდგენილი აქვს წარწერის გადმონაწერი დედნის შრიფტის დაცვით, წარწერის წაკითხვა ფრანგულ ენაზე და წარწერის ისტორიულ-წყაროთმცოდნეობითი ანალიზი.

გთავაზობთ უცვლელად წინამდებარე ხატის მარი ბროსეს მიერ შესრულებულ გადმონაწერსა და მისეულ ფრანგულ წაკითხვას:

წლებში იხსენიება. მას ორი ცოლი ჰყავდა: თუთა, ქაიხოსრო გურიელის ასული, რომელთანაც ლევანს სამი ვაჟი: ქაიხოსრო, ვახტანგ, დომენტი და ერთი ქალიშვილი, ხვარამზე ჰყავდა. ქართული წყაროების ცნობით, 1678 წელს თუთა გურიელი გარდაიცვალა. 1680 წელს კი ლევან ბატონიშვილმა მეორე ცოლად გიორგი ავალიშვილის ასული თინათინი შეირთო, რომელთანაც ჰყავდა სამი ვაჟი: იესე, სვიმონ და თეიმურაზ. თუმცა ქართლის მეფის, ვახტანგ VI-ის 1724 წლის ამაღლის ნუსხიდან ირკვევა, რომ ლევან ბატონიშვილს, ზემოთჩამოთვლილი შვილების გარდა, კიდევ ჰყავდა ორი ვაჟი: კონსტანტინე და ადარნასე და ქალი სახელად ხორეშანი. ასევე მას ჰყავდა ხარჭისაგან ნაშობი ვაჟი როსტომი, რომელსაც ირანის სამეფო კარზე ეკავა ყულარასადასის, ისფაჰანის ტარულისა და სხვა მნიშვნელოვანი თანამდებობები და რომელიც 1722 წელს მოუკლავთ (ქავთარია, 1975: 203-204).

რაც შეეხება ლევან ბატონიშვილის სახელმწიფოებრივ მოღვაწეობას, 1676 წელს ლევანი ბატონიშვილი ქართლის დროებით გამგებლად მისმა ძმამ, გიორგიმ (შემდგომში ქართლის მეფე გიორგი XI (1676-1688; 1703-1709) დაადგინა. ლევან ბატონიშვილი ქართლის სამეფო კარზე მდივანბეგის საპატიო სახელოს ფლობდა. 1676-1688 წლებში იგი ქართულ ფეოდალებს წყალობის სახით სხვადასხვა მამულს აძლევს. 1678 წელს ლევანი ირანში გაიწვიეს, შაჰ ყული-ხანი უწოდეს და ქირმანის ნაიბად დანიშნეს, რომლის დროსაც აქტიურად იბრძოდა ირანელთა მხარდამხარ ბელუჯების წინააღმდეგ. 1703 წლის მეორე ნახევრიდან 1704 წლის სექტემბრის ბოლომდე ის გახლდათ ქართლის ჯანიშინი (ქავთარია, 1960: 509-512).

ლევანი პოლიტიკური და სამხედრო საქმიანობის გარდა აქტიურად იყო ჩართული ქართლის სამეფოს კულტურულ ცხოვრებაში. იგი გახლდათ მისი მამიდაშვილის, ცნობილი ქართველი ლექსიკოგრაფის - სულხან-საბა ორბელიანის მიერ შედგენილი ქართული ლექსიკონის ერთ-ერთ ხელშემწყობი. სწორედ ლევან ბატონიშვილს შეუდგენია „ვედრება“ იოვანე ნათლისმცემლისა, წმიდა პეტრეს, წმიდა პავლესა და სხვა წმიდანებისადმი. ლევანის კულტურული საქმიანობის ერთ-ერთი დადასტურებაა მაცხოვრის ხატის ასომთავრული წარწერა.

როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, ხატის წარწერის წინა გამომცემლები (მარი ბროსეს, თედო ჟორდანი) მაცხოვრის ხატს ბრეთის წმიდა გიორგის ეკლესიის საეკლესიო ნივთად მიიჩნევენ და ეს გარემოება გასაგებიცაა, რადგან მის პირველ გამომცემელს - მარი ბროსეს XIX საუკუნის I ნახევარში ხატი ბრეთის წმიდა გიორგის ეკლესიაში უნახავს. როგორც ჩანს, სწორედ ბრეთიდან მოხვდა ჩვენთვის საინტერესო ხატი საქართველოს შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში და დღემდე ქართული ქედურობის ერთ-ერთ შესანიშნავ ნიმუშს (1338 ნომერი) წარმოადგენს. საინვენტარო და-

ვთრის მიხედვით, დღეისათვის მაცხოვრის ხატი ბრეთის ეკლესიის კუთვნილებად არის მიჩნეული.

თუ გავითვალისწინებთ ქართული ნარატიული წყაროების (ვახუშტი ბატონიშვილი, სეხნია ჩხეიძე) მონაცემებს, არ შევცდებით თუ ვიტყვით, რომ ხატის წარწერაში დასახელებული ლევან ბატონიშვილის თანამეცხედრე, თინათინი გიორგი ავალისშვილის ასული გახლდათ.

როგორც ცნობილია, XV-XIX საუკუნეებში ავალისშვილთა ფეოდალური სახლი ფლობდა თორის ხეობის ნაწილს (დღევანდელ ბორჯომის ხეობას), რომლის ცენტრს სოფელი სადგერი წარმოადგენდა. როგორც ცნობილია, XVI საუკუნის 70-80-იან წლებში ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგო დაიკავეს და, მათ შორის ბორჯომის ხეობაც, რის გამოც ადგილობრივი მფლობელები იძულებული გახდნენ, დაეტოვებინათ თავიანთი კუთვნილი მამულები და საქართველოს სხვა კუთხეებში (შიდა ქართლი, კახეთი, იმერეთი) გადასულიყვნენ. აღსაღნიშნავია, რომ ავალიშვილთა ფეოდალური საგვარეულოს ერთი ნაწილი ადგილზე დარჩა, გამაჰმადიანდა და ბეგების სახელით მართავდნენ ხეობას (ქიქოძე, 1975: 114).

ავალიშვილთა ერთი ნაწილი სამცხის სხვა ფეოდალებთან (ფავლენიშვილები, შალიკაშვილები და სხვ) ერთად გადავიდა და დასახლდა შიდა ქართლში, იმ იმედით, რომ პოლიტიკური სიტუაცია შეიცვლებოდა და ისინი თავიანთ კუთვნილ ადგილ-მამულებს დაიბრუნებდნენ.

როგორც ცნობილია, ირანსა და ოსმალეთს შორის 1555 წელს დაიდო ამასიის ზავი, რომლის თანახმადაც ოსმალეთის შემადგენლობაში დარჩა იმერეთის სამეფო, გურიისა და სამეგრელოს სამთავრო და სამცხე-საათაბაგო, ხოლო ირანს ქართლისა და კახეთის სამეფოებზე მიუწვდებოდა ხელი. თუმცა შაჰ-აბას I-ის (1587-1629) მეთაურობით გაძლიერებული სეფიანთა სახელმწიფო ვერ ურიგდებოდა ოსმალთა წარმატებას და ყველანაირად ცდილობდა თავისი გავლენა გაეგრძელებინა სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილზე მაინც, რომელიც ამასიის ზავის პირობებით ჰქონდა მიღებული. ქართველი პოლიტიკოსები სარგებლობდნენ დიდ იმპერიებს შორის ატეხილი დავით და ცდილობდნენ სამცხე ქართული პოლიტიკური სივრცისათვის შეენარჩუნებინათ (ქართველიშვილი, 2020).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში (ჟიჟიაშვილი, 2017, 35-41; ქართველიშვილი, 2020) ქართული ისტორიული დოკუმენტების საფუძველზე გარკვეულია, რომ 1618 და 1636 წლებში ქართლის მეფეების სიმონ II-სა (1619-1631) და როსტომის ზეობის დროს (1633-1658) სეფიანთა ირანის დაკვეთით ეწყობა სამხედრო კამპანიები სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილის შემოერთების მიზნით. აღნიშნულ სამხედრო ექსპედიციებში, სიმონ II-სა და როსტომის ერთგული ფეოდალების გარდა, მონაწილეობენ სამცხიდან წამოსული ფეოდალები თავიანთი კუთ-

ვნილი მამულების დაბრუნებისათვის.

ქართული ნარატიული წყაროებისა და ქართული ისტორიული საბუთების ცნობები ნათლად აჩვენებს, რომ XVII საუკუნის II ნახევარში ავალიშვილთა ფეოდალური სახლს სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილში მდებარე მათ კუთვნილ სოფლებზე (კორტანეთი, ქიმერეთი, სადგერი და სხვ.) ხელი მიუწვდებათ და მათ მფლობელობაშია. უფრო კონკრეტულად, 1688 წელს ქართლის მეფე გიორგი XI ხატის წარწერაში მოხსენიებულ თინათინის მამას, გიორგი ავალიშვილს წყალობის სახით სხვა მამულებთან ერთად ახალდაბის მოურავობასაც აძლევს. XVIII საუკუნის ისტორიკოსი სეხნია ჩხეიძე აღწერს რა ქართლელ ფეოდალების სურვილს გიორგი მეფისათვის ერთგულების გამოცხადების შესახებ და მათ მიერ გიორგი მეფის ქართლში მოპატიჟებას, ამის შემდგომ შემატიანე დასძენს: „ოშორას, აპყარა დედოფალი ხორაშან და რძალი თვისი, ბატონის შვილის ლევანის მეუღლე, ასული ავალიშვილის გიორგისა თინათინ, ძენი ლეონისანი ქაიხოსრო, ვახტანგ, დომენტი, იესე, სვიმონ და თეიმურაზ, მოიყუანა და დააყენა სადგერს, თვითან ჩამობრძანდა ქართლში“ (ჩხეიძე, 1913, 6). აღნიშნული ცნობა კიდევ ერთხელ ნათლად აჩვენებს, რომ ქართლის მეფემ, გიორგიმ, სანამ ქართლის ტახტს დაიკავებდა, მისი და მისი ძმის ოჯახის წევრები საიმედო ადგილას, ავალიშვილთა ფეოდალური საგვარეულოს ცენტრში - სადგერში დატოვა. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან მისი ძმის ლევანის მეუღლე, თინათინი სწორედ ამ ხეობის მეპატრონის, გიორგი ავალიშვილის ასული გახლდათ. XVII საუკუნის ბოლოსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში გარკვეული პერიოდების ინტერვალით (1692 წ.; 1703-1704 წწ.) გიორგი ავალიშვილის მფლობელობას სადგერზე ნათლად ადასტურებს 1703-1711 წლების ვახტანგ VI-ის დავის განჩინების სიგელი ავალიშვილების ყმა-მამულებზე (დოლიძე, 1972: 239-240). როგორც ჩანს, ქართლის მეფეების ინტერესები სამცხის აღმოსავლეთ ნაწილის შემოერთების სურვილით XVII საუკუნის II ნახევარშიც უცვლელია და სწორედ ამ პოლიტიკის ერთ-ერთ გამოხატულებაა ლევან ბატონიშვილის მიერ 1680 წელს გიორგი ავალიშვილის ასულ თინათინზე დაქორწინებაც.

დავუბრუნდეთ წარწერის ტექსტს, 1684 წელს ლევან ბატონიშვილსა და მის თანამეცხედრეს, თინათინს მათი და მათი შვილების (ვაჟების) სადღეგრძელოდ შიშთახევის მაცხოვრის მეორედ დამწვარი ხატი მოუჭედავთ. ძალზედ საინტერესოა ტოპონიმი „შიშთახევი“. მისი მსგავსი ტოპონიმი გახლავთ ბორჯომის ხეობაში მდებარე სოფელი ჩითახევი, საქართველო სხვა ისტორიულ-გეოგრაფიულ პროვინციებში აღნიშნული ტოპონიმი სრულიად უცნობია. თუმცა აქ არის ერთი მთავარი წინააღმდეგობა:

როგორც ცნობილია, ოსმალებმა სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობის შემდეგ 1595 წელს აღწერეს ამ ისტორიული კუთხის სოფლები, რომელთა შორის დასახლებულია სოფელი ჩითახევი. დავთარში

სოფელ ჩითახევი გადმოცემულია ჯირთახევის ფორმით. სოფელი დაცარილებულია და შეწერილია აქვს 15000 ახჩა (ოსმალური ვერცხლის ფული - თ. გ) (ჯიქია, 1954, 480). ტოპონიმის დამახინჯება ჩვეულებრივი ამბავია, თუ გავითვალისწინებთ იმ მნიშვნელოვან გარემოებას, რომ დავთარი ოსმალების მიერაა შედგენილი. დიდი ალბათობით, სოფლების აღწერისას დავთრის შემდგენელს როგორც მოხვდა ყურში სოფლის სახელწოდება, ისე ჩაინერა და ასე მოაღწია მან ჩვენამდე. როგორც ვხედავთ, XVI საუკუნის ბოლოს სოფელს მართალაც ერქვა სახელი ჩითახევი. მაშინ როგორ უნდა ავხსნათ წარწერაში მოხსენიებული ტიპონიმის შიშთახევის გაიგივება ჩითახევთან?

კვლევის პირველ ეტაპზე ვფიქრობდით, რომ თავდაპირველად სოფლის ძველი სახელწოდება იყო შიშთახევი, რომელმაც დროთა განმავლობაში ტრანსფორმაცია განიცადა და ჩვენამდე მოაღწია ჩითახევის სახით. თუმცა როგორც გურჯისტანის ვილაიეთის დავთარში ვნახეთ, საკმაოდ გარკვევით წერია ჯირთახევი, რაც უფრო ახლოს დგას ჩითახევთან ვიდრე შიშთახევთან. ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ ძველ ოსმალურში შინი გრაფემას სულ სხვა მოყვანილობა აქვს ჩინი ასო-ნიშანთან შედარებით. ტოპონიმ ჩითახევთან დაკავშირებით საინტერესოა ვახუშტი ბატონიშვილის ერთი ცნობა, სადაც მემატიაზე აღწერს რა 1509 წელს იმერეთის მეფის ალექსანდრე II-ის (1478-1510) მიერ გორის ციხის აღების ამბავს, ასევე იმერეთის მეფის მიერ ლაშქრობის შეწყვეტას, რადაგან, მისივე თქმით, ალექსანდრე II-ს აცნობეს „მორბევა იმერეთისა ჩიხთაგან“ (ვახუშტი ბატონიშვილი, 1973, 392). ასევე 1489 წელს სომხური სახარების ანდერძში მოხსენიებულია ტერმინი „ჩითახი“. დღეისათვის ქართულ ისტორიოგრაფიაში გარკვეულია, რომ XV საუკუნის ბოლოსა და XVI საუკუნის დასაწყისში ქართულ და სომხურ სინამდვილეში დამკვიდრებული ტერმინი „ჩითახ“ ნამდვილად ოსმალების აღმნიშვნელი ტერმინია, რაც დღესაც შემორჩენილი ქართულში არამზადას, თავზეხელაღებული მნიშვნელობით (აბდალაძე, 1977: 75).

ვარაუდის სახით შეიძლება ითქვას, რომ აღნიშნული ხეობის დღევანდელი სახელწოდება ჩითახევი შეიძლება მოდიოდეს ოსმალთა ქართულ და სომხურ სინამდვილეში დამკვიდრებულ ტერმინ „ჩითახიდან“. XVI საუკუნეში ოსმალთა მიერ სამცხე-საათაბაგოს დაპყრობის მიზნით განხორციელებული სამხედრო ლაშქრობების დროს არაერთხელ გახდებოდა დამპრობელთაგან ჩითახევის ეკლესია ნგრევის ობიექტი და შეიძლება აქედან მომდინარეობდეს სახელი ჩითახევი. ეს კარგად ეხმაურება ადგილობრივებში დღემდე შემორჩენილ ზეპირ გადმოცემას ოსმალების მიერ ჩითახევის ეკლესიაში მოღვაწე ბერების დახოცვის ფაქტს. ალბათ საკამათო არ იქნება თუ ვიტყვით, რომ ოსმალთა მიერ არაერთხელ იქნებოდა

ჩითახევის წმიდა გიორგის ეკლესია აოხრებული. 1684 წელს ხატის წარწერაში პირდაპირ არის მითითებული ტოპონიმი შიშთახევი. სავარაუდოა, რომ აღნიშნულ ხეობაში დიდძალი შემოსევის შედეგად ამ პუნქტმა თითქმის ერთი საუკუნის შემდგომ განიცადა სახეცვლილება და დაერქვა შიშთახევი, რაც არ არის გამორიცხული პირდაპირ სიტყვა შიშთან იყოს დაკავშირებული. მეორე ვარიანტი ესეთია: თავდაპირველად სოფელს ერქვა შიშთახევი, დროთა განმავლობაში განიცადა ტრანსფორმაცია (ვგულისმობთ შინიდან ჩინზე გადასავლას) და ჩვენამდე მოაღწია ჩითახევის სახელწოდებით. ერთი კი ფაქტია, რომ სოფლის სახელწოდება XVII საუკუნის II ნახევრისათვის, კერძოდ, 1684 წლისათვის იყო შიშთახევი. ტოპონიმთან გამოთქმული ჩვენი ვარაუდები უფრო ჰიპოთეზურია და რამდენად შესაბამება რეალობას, ამის თქმა გაგვიჭირდება. თუმცა, თუ მხედველობაში მივიღებთ ქართული ისტორიული საბუთებისა და ნარატიული წყაროების მონაცემებს, რომელთა მიხედვითაც ნათლად ჩანს, რომ XVII საუკუნეში ეს მხარე ქართლის სამეფოს შემადგენლობაში და ისევ ავალიშვილთა მფლობელობა დასტურდება აღნიშნულ ხეობაში, თამამად შეგვიძლია განვაცხადოთ, რომ ჩვენ წინაშე არის ბორჯომის ხეობის ერთ-ერთ შესანიშნავი ხუროთმოძღვრული ძეგლის ჩითახევის ეკლესიის („მწვანე მონასტრის“) ხატი, რომელიც 1684 წელს ორჯერ დამწვარი ლევან ბატონიშვილსა და მის თანამეცხედრეს, თინათინ ავალიშვილს ისევ შეუკეთებიათ. ეს გახლავთ უძვირფასესი ცნობა ჩითახევის ეკლესიის სიძველეებისათვის, რადგან ჩვენამდე ტაძრის შესახებ ჩვენ პრაქტიკულად არანაირი ცნობა არ გაგვაჩნდა.

1684 წლის ხატის წარწერა მეტად საყურადღებო ცნობას გვანვდის ხატისა და შესაბამისად, ტაძრის ისტორიის შესახებ, რადგან წარწერაში საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ ორჯერ დამწვარი ხატი ხელახლა შეუკეთებიათ. ცნობების სიმწირით ძალზედ ძნელია იმის თქმა, თუ კონკრეტულად როდის დაინვა ჩითახევის ეკლესიის ხატი. თუმცა ერთი კი დანამდვილებით შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ხატი ორჯერვე ჩითახევის ეკლესიის დარბევის დროს დაინვა. ჩითახევის ეკლესია საგანგებოდ შესწავლილი და გამოკვლეულია ქართველი ხელოვნებათმცოდნეების (რუსუდან მეფისაშვილი, 1977: 6-7; დავით ხოშტარია, 1983: 141-156) მიერ, რომელთა კვლევებითაც ნათელია, რომ აღნიშნული ეკლესია თავის დროზე დიდი სამონასტრო კომპლექსი უნდა ყოფილიყო. ქართული და უცხოური წყაროები XIV საუკუნიდან მოყოლებული XVII საუკუნის ჩათვლით არაერთ შემოსევაზე მოგვითხრობენ სამცხეში და, უფრო კონკრეტულად, ბორჯომის ხეობაში. აქედან გამომდინარე, ძნელია იმის მტკიცება, თუ კონკრეტულად როდის დაარბიეს ორჯერ ჩითახევის ეკლესია და შესაბამისად, როდის დაწვეს ეკლესიის ერთ-ერთი მთავარი სინწინდე, მაცხოვრის ხატი. რაც შეეხება ჩითახევის ეკლესიის ხატის ხელოვნების

მუზეუმში მოხვედრის ისტორიას, ასე წარმოგვიდგენია: ამ მხარის ფეოდალებმა - ავალიშვილებმა საკუთარი ფეოდალური სენიორიის დატოვებასთან ერთად ბორჯომის ხეობის ძველი სინმინდეები თან წაიღეს და სწორედ ამის გამო მოხვდა შიდა ქართლში, კერძოდ, ბრეთში ჩითახევის ეკლესიის ხატი, ხოლო ბრეთიდან შალვა ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების მუზეუმში და სწორედ ამის გამო ჩვენამდე ხატი ბრეთის ეკლესიის სინმინდედ იყო მიჩნეული. ჩვენ მიერ გამოთქმულ ვარაუდს კიდევ უფრო ამტკიცებს, 1633, 1634 და 1636 წლების როსტომის გაცემული წყალობის სიგელები ქაიხოსრო ავალიშვილისადმი, რომელიც, თავის მხრივ, ხატის წარწერაში მოხსენიებული თინათინის პაპა და, შესაბამისად, გიორგი ავალისშვილის მამა იყო. ამ საბუთებიდან კარგად ჩანს, რომ 1633 წელს ქართლის მეფემ როსტომმა ქაიხოსროს წყალობის სახით დავითაშვილების ნაქონი სოფელი ბრეთი მისცა, რომელიც მისი გარდაცვალების შემდეგ კვლავ ავალიშვილებს უნდა გადასცემოდა. მომდევნო, 1634 წელს როსტომმა სოფელი ბრეთი კონსტანტინე დავითაშვილს გადასცა იმ პირობით, თუ ქაიხოსრო ავალიშვილი არ შეურიგდებოდა, აღნიშნული სოფელი დავითაშვილებს დარჩებოდათ. უფრო მოგვიანებით, 1636 წელს, როსტომმა ქაიხოსრო ავალიშვილ სოფელ ბრეთის წყალობა განუახლა. აღნიშნული საბუთებიდან ნათლად ჩანს, რომ ქართლის მეფისაგან გიორგი ავალისშვილის ოჯახს სოფელ ბრეთი 1630-იანი წლებიდან ჰქონდა წყალობის სახით მიღებული (პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1991: 77). აქედან არ არის უკვე გასაკვირი, თუ რატომ მოხვდა ჩითახევის მონასტრის კუთვნილი ხატი ბრეთის წმიდა გიორგის ეკლესიაში.

ამგვარად, ჩითახევის ხატის 1684 წლის ასომთავრული წარწერის, ქართული და უცხოური წყაროებისა და ქართული ისტორიული საბუთების ცნობების ურთერთშეჯერების შედეგად შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ 1684 წლამდე ჩითახევის ეკლესია და მისი კანკელის მარცხენა მხარეს ჩასვენებული მაცხოვრის ხატი ორჯერ დაუნვაავთ, დამწვარი ხატი კი 1684 წელს ქართლის მეფის ვახტანგ V-ის ვაჟს, ლევან ბატონიშვილსა და მის მეუღლეს, გიორგი ავალიშვილს ასულს, თინათინს ხელახლა განუახლებიათ.

ლევან ბატონიშვილის სამეფო სახლის გენეალოგიის უცნობი დეტალები

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ლევან ბატონიშვილს მეორე ცოლისგან, გიორგი ავალიშვილის ასულ თინათინისაგან, ჰყავდა ჰყავდა სამი ვაჟი: იესე, სვიმონ და თეიმურაზ. მიხეილ ქავთარია შენიშნავს, რომ „ჰყავდა თუა არა ლევანს მეორე ცოლთან ქალიშვილი, ნარატიული წყაროებიდან არ ჩანს. საერთოდ კი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ,

უნდა ჰყოლოდა“ (ქავთარია, 1975: 204).

მართლაც, ლევან ბატონიშვილსა და თინათინ ავალიშვილის კიდევ ერთი შვილი შესახებ ცნობას გვანვდის ქვემო ქართლში მდებარე გუდარეხის ღმრთისმშობლის სახელობის ეკლესიის ინტერიერში ჩადგმული 1702 წლის ეპიტაფიის ტექსტი.

გთავაზობთ წარწერის არქეოგრაფიულ აღწერილობას, წარწერის დათარიღებას სხვა მკვლევრებთან. წარწერის დათარიღების საფუძველს, წარწერის ფერად ფოტოს, წარწერის პალეოგრაფიულ ასლსა და მის ჩვენეულ წაკითხვას:

წარწერა ამოკვეთილია ღია ყავისფერ საფლავის ქვაზე, რომელიც მთავარი ეკლესიის ნაოსის იატაკში, დათუნა ცოლის, თამარის საფლავის ქვის გვერდით მდებარე უწარწერო საფლავის ქვის გვერდით არის ჩადგმული; საფლავის ქვის ზედა სიბრტყე ოთხივე მხრიდან ყვავილოვანი ორნამენტითა და დაწნული ფორმის ხაზებითაა მოჩარჩოებული; ორნამენტითა და დაწნული ხაზების მოჩარჩოებული არე მთლიანად წარწერას უკავია; საფლავის ქვის ზომა: 54 X 170 სმ.; წარწერის ფართობი: 17 X 130 სმ.; 3 სტრიქონი; მხედრული; ყველაზე დიდი გრაფემის ზომა: ს (III სტრიქონის XXVII გრაფემა) _ 5 X 3 სმ.; ყველაზე პატარა გრაფემის ზომა: ი (III სტრიქონის II გრაფემა) _ 0,5 X 1 სმ.; განკვეთილობის ნიშნები: წერტილი, ორწერტილი ან სამწერტილი თითქმის ყოველი სიტყვის შემდეგ; ქარაგმის ნიშნები: სწორი განივი ხაზი.

დაზიანება: საფლავის ქვა გატეხილია, გაყოფილია ორ ნაწილად. ამის გამო, წარწერის გრაფემათა გარკვეული ნაწილი ცუდად განირჩევა. მიუხედავად ამისა, წარწერის ტექსტი თავიდან ბოლომდე გარკვევით იკითხება.

წარწერის დათარიღება სხვა მკვლევრებთან:

1. 1622 წ. (ჩიტაია 1926: 116; ჯამბურია, 1955: 57).
2. XVII საუკუნის II ნახევარი (მჭედლიძე, 1986: 61).
3. XVII საუკუნის მიწურული (მჭედლიძე, 2009: 63).

წარწერის დათარიღების საფუძველი: წარწერას უზის თარიღი - ქორონიკონი ტჟ (390) ანუ ქრისტესშობიდან 1702 წელი (1312+390=1702 წ.).

1. ქ განსასვენებელსა ამას შინა: და სფლავს: შინა: მდბ]არ: ვარ: მე ბატონ
2. ის: შვილი: თინათინ ძე. ლევნისა მეუღლე: გერმნობის: შლის იასე
3. სი: ვნცა: მბძნდეთ: შნდება: ბძნეთ: მღთს გლ]ისთვნ ამნ. ქკ~სა ტჟ

„ქ. განსასვენებელსა ამას შინა და ს(ა)ფლავს(ა) შინა მდ(ე) ბარ(ე) ვარ მე, ბატონი(ის)შვილი თინათინ, ძე ლევანისა, მეუღლე გერმანოზისშვილის იასესი. ვ(ი)ნცა მ(ო)ბ(ა)ნდეთ, შ(ე) ნდ(ო)ბა ბ(ა)ნეთ მლ(რ)თ(ი)ს გ(უ)ლის(ა)თვ(ი)ნ, ამ(ი)ნ, ქ(ო)რონი კ(ონ)სა ტჟ (390+1312=1702 წ.)“.

როგორც საფლავის ქვის წარწერიდან ვიგებთ, 1702 წელს იასე გერმანოზისშვილის მეუღლე, ლევანის ასული, ბატონიშვილი თინათინი გარდაცვლილა.

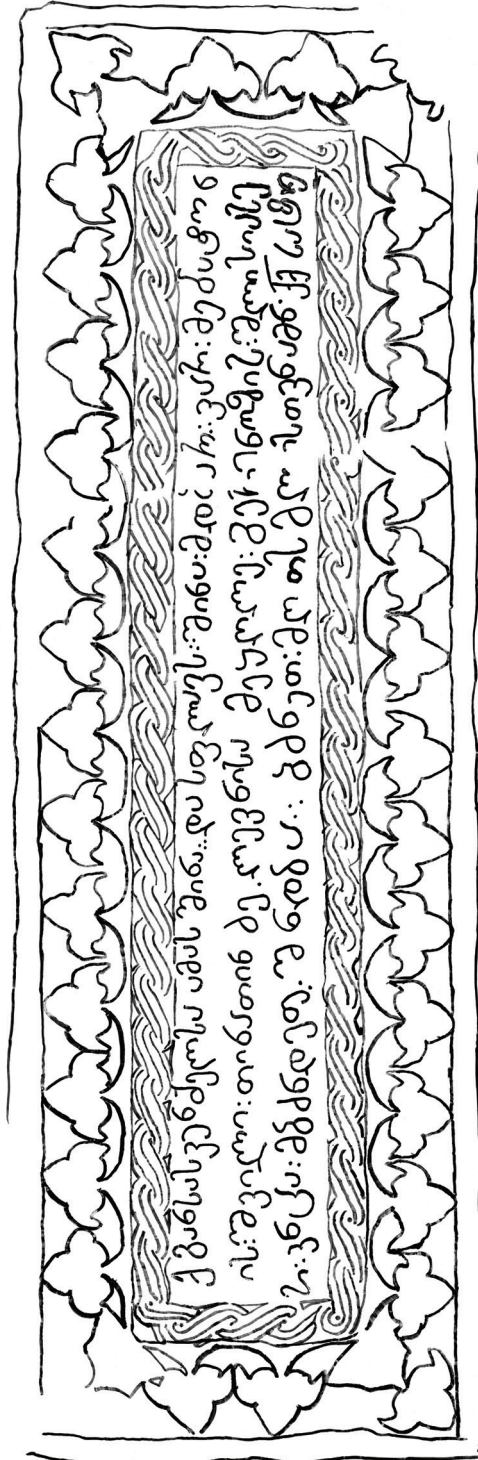
ჩვენამდე ქართველი მეცნიერები წარწერის ტექსტს შემდეგი სახით კითხულობდნენ: 1. გიორგი ჩიტაია: „განსასვენებელსა ამას შინა და საფლავს შინა მდებარე ვარ ბატონის შვილი თინათინ ძე ლიონისა მეუღლე გ.მანოზისშვილის იასე ვინცა მბძნდეთ შენდობა ბძნეთ მღოს გლსთვნ ამნ ქკს ტი:“; 2. გივი ჯამბურია, გულიკო მჭედლიძე: „...თინათინ ძე ლიონისა, მეუღლე გერმანოზისშვილის იასესი“.

წარწერის ჩვენული წაკითხვა სულ სხვა ინტერპრეტაციის საშუალებას იძლევა. წარწერის ტექსტში პირდაპირ არის მითითებული, რომ თინათინი იყო არა ძე ვინმე ლიონისა, არამედ ბატონიშვილი, ძე ლევანისა. თუ გავითვალისწინებთ, ეპიტაფიაში თინათინის როგორც ბატონიშვილად მოხსენიების ფაქტს და ამავედროულად მხედველობაში მივიღებთ, ლევანის ასულად დასახელებას, არ შევცდებით, თუ ვიტყვით, რომ თინათინ ბატონიშვილი ბაგრატიონთა სამეფო სახლის წარმომადგენელი გახლდათ. იასეს ბაგრატიონთა სამეფო სახლთა სიახლოვეს კარგად უჩვენებს 1688 წლის ლევან ბატონიშვილის წყალობის წიგნი იასე გერმანოზისშვილისადმი, რომლის საფუძველზე ლევან ბატონიშვილი მის მომხრე ფეოდალს წყალობის სახით თრიალეთის, ახალქალაქის, ტამალიისა და ყოშა-გერის მოურავობის სახელოს აძლევს. თუ 1688 წლის საბუთის ინფორმაციას შევუჯერებთ 1702 წლის გუდარეხის მონასტრის საფლავის ქვის წარწერის ტექსტს, დაბეჭითებით შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ლევან ბატონიშვილსა და თინათინ ავალიშვილს, იასეს, სვიმონისა და თეიმურაზის გარდა, ჰყავდათ კიდევ ერთი ქალიშვილი სახელად თინათინი, რომელიც იასე გერმანოზისშვილზე იყო გათხოვილი და რომელიც 1702 წელს გარდაცვლილა. როგორც ჩანს, თინათინ ბატონიშვილსაც დედის საპატივცემულოდ დაარქვეს სახელი თინათინი.

ლევან ბატონიშვილის ოჯახის ბიოგრაფიას ინფორმაციული თვალსაზრისით კიდევ უფრო ამდიდრებს 1688-1703 წლებით დათარიღებული თინათინის შეწირულების საბუთი ქვათახევის ეკლესიისადმი, სადაც ვკითხულობთ:

„...ჩუენ, ...ჯელმნიფის, შა(ჰ)ნავაზ მეფის რძალმან, პატრონმან თინათინ და ძემან ჩუენმან, ბატონისშვილმან თომამ

ფიგურა 1

შემოგწირეთ და მოგახსენეთ სულისა ჩუენისა საოხად და პატრონისა და თანამეცხედრისა ჩუენისა, ბატონისშვილის ლევანის გამოსახსენელად და ძეთა ჩუენთა სადღეგრძელოდ ... ქუ[ა]თახევისა ღმრთისმშობელსა ... მცირე შესწირავი.

მას ჟამსა, ოდეს ჩვენი სახლის ჯელმნიფენი ქართლში აღარავინ პატრონობდა და ქართლის ბატონობა ერეკლე მეფე[სა] ჰქონდა, მაშინ ერეკლე მეფემ კავთისჯევი ჩუენ გვიბოძა, ჩუენ ერთი კომლი კაცი თქვენ შემოგწირეთ,... (სეა, 1499-1871).

საბუთს ბოლოს დართული აქვს თინათინისა და მისი ძის თომას ოვალური ფორმის ბეჭდები შემდეგი წარწერებით: „თინათინ“; „ბატონიშვილი თომა“.

თუ მხედველობაში მივიღებთ თედო ჟორდანიას ქრონიკებში დაცულ ცნობას, რომლის მიხედვითაც 1700 წელს ლევან ბატონიშვილის მეუღლე თინათინ ავალიშვილი გარდაცვლილა (ჟორდანია, 1967: 4), ჩვენ შეგვიძლია აღნიშნული შეწირულების საბუთის ქრონოლოგიის კიდევ უფრო დავინროვება. დოკუმენტის თარიღს 1688-1703 წლების ნაცვლად, 1688-1700 წლებით განვსაზღვრავთ.

როგორც ვხედავთ, შაჰნავაზ მეფის ანუ ვახტანგ V -ის რძალს, თინათინსა და მის ვაჟს, თომა ბატონიშვილს ქვათახევის მონასტრისათვის თავის მეუღლის ლევანის გამოსახსენელად და თავისი ვაჟების სადღეგრძელოდ კავთისხევს ორი კომლი გლეხი შეუწირავთ. აქ საგანგებოდ აღნიშნავს თინათინი, რომ კავთისხევი, როდესაც მისი ოჯახის წევრი ბაგრატიონები ქართლში არავინ იყო და ქართლის სამეფოს ერეკლე მეფეს (1688-1703) განაგებდა, მაშინ უბოძებია მისთვის ერეკლე მეფეს. აღნიშნულ საბუთში, თინათინის გვერდით დასახელებულია მხოლოდ ერთი ძე თომა ბატონიშვილი, რომელიც სხვა დოკუმენტებში არ ჩანს. აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია, ვთქვათ, რომ ლევან ბატონიშვილსა და თინათინ ავალიშვილს, იასეს, სვიმონის, თეიმურაზისა და თინათინის გარდა, ჰყოლიათ კიდევ ერთი ვაჟი, სახელად თომა. 1688 წლის თინათინ ავალიშვილის წყალობის წიგნში მიცემული ქაიხოსრო ჩხეიძისადმი მის გვერდით მოხსენიებულნი არიან: ქაიხოსრო, ვახტანგ, იასე, და სვიმონ ბატონიშვილები (სეა, 1450, 25/62).¹ აქ ვერ ვხვდებით თომას სახელს, რაც გვაფიქრებინებს, რომ იგი 1688 წლის შემდგომ უნდა იყოს დაბადებული ან იმ დროისათვის მცირეწლოვანი იყო და აქედან გამომდინარე, არ მოიხსენიეს 1688 წლის წყალობის წიგნში.

¹ 1688 და 1688-1700 წლების თინათინ ავალიშვილების საბუთების ელექტრონული ვერსიების მოწოდებისათვის დიდ მადლობას მოვახსენებთ საქართველოს ეროვნული არქივის ძველ საბუთთა განყოფილების უფროსს, ქალბატონ მანანა ქუმბურიძეს.

დამონეპაანი

აბდალაძე, 1977: ალ. აბდალაძე, „ჩიხთა“ ვინაობისათვის, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, 1, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

ბროსე, 1851: Rapports sur un Voyage Archéologique dans la Géorgie et dans l' Arménie. Exécuté en 1847-1848, sous les Auspices du Prince Vorontzof, Lieutenant du Caucase, par M. Brosset, memore de l' Académie Impériale des Sciences, St.-Petersbourg, 1851.

გოგოლაძე, 2014: თ. გოგოლაძე, ბორჯომის ხეობის ისტორიული და ხუროთმოძღვრული ძეგლები, თბილისი, გამომცემლობა უნივერსალი

გოგოლაძე, 2019: თ. გოგოლაძე, თორის ხეობის ეპიგრაფიკული კორპუსი, როგორც საისტორიო წყარო, თბილისი, გამომცემლობა კოლორი

დოლიძე, 1972: ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. IV, სასამართლო განჩინებანი (XVI-XVIII), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება

მეფისაშვილი, 1977: P. Меписашвили, Основные особенности трех церковных базилик Грузии, (Доклад на междунароном симпозиуме по грузинскому исскуству), Тбилиси

მჭედლიძე, 1986: გ. მჭედლიძე, გუდარეხის მონასტრის ისტორიისათვის, მრავალთავი, ტ. 13, თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება

პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, 1991: პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, ტ. I, გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა, თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება

ჟიჟიაშვილი, 2017: ო. ჟიჟიაშვილი, სვიმონ II, თბილისი, გამომცემლობა არტანუჯი

ჟორდანია, 1897: ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველო ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, ტფილისი

ჟორდანია, 1967: თ. ჟორდანია, ქრონიკები, წიგნი III, გამოსაცემად მოამზადეს გ. ჟორდანიამ და შ. ხანთაძემ, თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება

სეა, 1449-1871: საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1449, საქმე 1871.

სეა, 1450, 25/62: საქართველოს ეროვნული არქივი, ფონდი 1450, დავთარი 25, საქმე 62.

ქავთარია, 1960: მ. ქავთარია, ლევან- ქართლის ჯანიშინი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. 25, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

ქავთარია, 1975: მ. ქავთარია, ბაგრატიონთა ქართლ-კახეთი სამეფო სახლის გენეალოგია და ქრონოლოგია (XVII-XVIII სს.), მრავალთავი, ტ. V, თბილისი,

გამომცემლობა მეცნიერება

ქართველიშვილი, 2020: თ. ქართველიშვილი, სამცხე-საათაბაგო სეფიანთა ირანისა და ქართლის მაჰმადიანი მეფეების (სვიმონ II, როსტომი) ინტერესთა ჯაჭვში (დოკუმენტური წყაროების მიხედვით), მოხსენება, საერთაშორისო კონფერენცია „არქივთმცოდნეობა, წყაროთმცოდნეობა-გამონვევები და ტენდენციები“, თბილისი

ქიქოძე, 1975: მ. ქიქოძე, ავალიშვილები, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 1, თბილისი, გამომცემლობა მეცნიერება

ჩიტაია, 1926: გ. ჩიტაია, გუდარეხისა და ფიტარეთის საფლავის-ქვები, ენიშკის მოამბე, ტ. III, თბილისი

ჩხეიძე, 1913: ს. ჩხეიძე, საქართველოს ცხოვრება, ზაქარია ჭიჭინაძის გამოცემა, თბილისი

ჯამბურია, 1955: გ. ჯამბურია, ქართული ფეოდალური ურთიერთობების ისტორიიდან, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

ჯიქია, 1954: ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი III გამოკვლევა, თბილისი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა

ხოშტარია, 1983: დ. ხოშტარია, ჩითახევის მონასტრის ეკლესია, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე, თბილისი